

«ПОСТКОЛУМБОВА ЕПОХА» Г. МАККІНДЕРА З ПОЗИЦІЇ ГЕОПОЛІТИКИ XXI СТОЛІТТЯ

У статті досліджується проблема зміни геополітичних епох в контексті робіт класика британської геополітики Г. Маккіндера. Визначається специфіка процесу переходу від «доколумбової епохи» до «епохи Колумба», а також від «епохи Колумба» до «постколумбової епохи». Обґрунтовуються вирішальна роль винаходів та наукового прогресу у зміні геополітичних епох, трансформація критеріїв геополітичної «доступності» в процесі переходу до «постколумбової епохи». Встановлюються особливі риси «постколумбової епохи» та їх вплив на геополітику.

Ключові слова: геополітика, хартленд, «доколумбова епоха», «колумбова епоха», «постколумбова епоха».

В статье исследуется проблема изменения геополитических эпох в контексте работ классика британской геополитики Г. Маккиндера. Определяется специфика процесса перехода от «доколумбовой эпохи» к «эпохе Колумба», а также от «эпохи Колумба» к «постколумбовой эпохи». Обосновываются решающая роль изобретений и научного прогресса в изменении геополитических эпох, трансформация критериев геополитической «доступности» в процессе перехода к «постколумбовой эпохи». Устанавливаются особые черты «постколумбовой эпохи» и их влияние на геополитику.

Ключевые слова: геополитика, хартленд, «доколумбовая эпоха», «колумбова эпоха», «постколумбова эпоха».

The article is devoted to the problem of changing geopolitical eras in the context of the studies of H. Mackinder, the classic of British geopolitics. The authors analyzes key features of the transition from «pre-Columbian age» to the «age of Columbus», and from the «age of Columbus» to «post-Columbian age». The crucial role of inventions and scientific progress in changing of geopolitical ages is proved. The author describes transformation of the criteria of geopolitical «accessibility» during the transition to «post-Columbian age». Also the features of «post-Columbian age» and its impact on geopolitics are described.

Key words: geopolitics, heartland, «post-Columbian Age», «age of Columbus», «post-Columbian age».

Постановка проблеми. Кінець XX і початок XXI ст. знаменували собою радикальні зміни у геополітичних процесах. Глобалізований світ, позбавлений жорстких біполярних меж, дуже слабо відповідає картині світу, відображеній у класичній геополітиці. Втім, і вона може запропонувати інструментарій дослідження радикальних перетворень у геополітичній світобудові – зокрема, автор вважає, що для цього може бути використана концепція геополітичних епох Г. Маккіндера, яка здатна не лише пояснити специфіку сучасної нам «постколумбової епохи», але і визначити загальну логіку зміни геополітичними епохами одна одною. Втім, для цього необхідно дещо поглибити та переосмислити ідеї британського вченого із врахуванням тих історичних подій, які відбулися після викладення ним свого бачення історії людства.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерес до робіт Г. Маккіндера суттєво збільшився на початку XXI ст. із наближенням сторіччя від дня публікації його визначної доповіді «Географічна вісь історії». Втім в

Україні та Росії увага до його напрацювань залишається незначною, про що свідчить і вкрай повільний переклад робіт британського вченого. Слід відзначити в даному напрямку зусилля М. Ільїна, С. Барінова, В. Куршакова, І. Окунєва, а також В. Цимбурського, який не лише зробив внесок у переклад праць Г. Маккіндера, але і провів критичний аналіз його робіт. Утім, досліджувана категорія «постколумбової епохи» як така ані вітчизняних, ані російських авторів практично не цікавить.

У закордонних наукових колах увага до теорій Г. Маккіндера суттєво вища, зокрема слід відзначити як окремі роботи Б. Блуе, К. Грея та К. Доддса, так і об'єднані у збірку «Глобальна геостратегія: Маккіндер та захист Заходу» [1]. Однак і тут проблема «постколумбової епохи» та зміни геополітичних епох розглядається скоріше побічно. Також заслуговує на увагу дослідження Д. Уолтона, де ставляться під сумнів маккіндерівські межі «колумбової епохи» [2]. В 2009 р. в Оксфорді виходить робота Дж. Кірнса,

присвячена аналізу наукового спадку Г. Маккіндера, в якій автор узагальнює характеристики геополітичних епох. Втім, і тут досліджується проблема не розкривається у повній мірі.

Метою даної статті є визначення специфіки «постколумбової епохи» та самого механізму зміни геополітичних епох в контексті класичних праць Г. Маккіндера з геополітики та сучасних поглядів на дану науку.

Виклад основного матеріалу. 70 років тому у розпалі Світової війни, коли шальки терезів ще могли хитнутися як у бік держав осі, так і в бік союзників, побачив світ останній геополітичний твір батька-засновника британської геополітики Г. Маккіндера. Парадоксально, але людина, опис чітких творів займає ліву частку місця, виділеного в підручниках для історії геополітичної думки, написала всього три геополітичні твори, загальний обсяг тексту яких складає близько 300 сторінок.

Формально, Г. Маккіндер, не був надзвичайно успішним у своїх передбаченнях, що дозволило відомому російському геополітику В. Цимбурському, співставляючи прогнози британського вченого із реальними історичними подіями, емоційно написати: «якщо він і не сліпий, то відчайдушно короткозорий – Гомер геополітики!» [3].

Можна навіть сказати, що Г. Маккіндер взагалі не був геополітиком, його концепція куди ближча за своєю сутністю до соціально-філософського вчення. І лише випадок зробив її складовою такої «ненадійної» наукової дисципліни, як геополітика. Фактично, загальне захоплення викликає не стільки сам аналіз поточної політичної ситуації, зроблений британським вченим, не його висновки, які часто є недоречними та суперечливими, а його вельми образні та нібито сповнені сакрального змісту поняття «хартленду», «внутрішнього» і «зовнішнього півмісяців», «світового острова», його знаменита формула світового панування. Явно або неявно, інколи ставлячись поблажливо до його робіт, ідеї Г. Маккіндера та запропонований ним категоріальний апарат так чи інакше застосовують провідні геополітики ХХ ст. Ці ідеї надихають творців німецької геополітики та «геоюриспруденції», міцно вкорінюються в американській геополітиці та геостратегії від Н. Спикмена і аж до Зб. Бжезинського, через неї успадковуються сучасною російською школою, тісно переплітаються з євразійством і неоевразійством, їх обриси видно у «острові Росії» та «великому Лімітрофі».

Парадоксально, але концепція, яку автор встиг за життя, переробити двічі, не залишивши від початкового варіанту, фактично, каменя на камені, виявилася настільки життєздатною, що продовжує надихати все нові та нові покоління геополітиків. «Географічна вісь історії», ніби, переросла з мовного обороту у справжню вісь – геополітичну, навколо якої обертається така неоднозначна та суперечлива наука та геополітика.

Автор, як це очевидно вже з теми даної публікації, теж звертається до аналізу однієї з категорій Г. Маккіндера, яка, втім, наділена куди меншою увагою дослідників в силу своєї «начебто» очевидності. Втім, її «неочевидна цінність» куди більша, ніж це

може видатися на перший погляд, на чому і буде зацентовано увагу шановних читачів нижче.

Симптоматично, що сам Г. Маккіндер починає свою першу програмну статтю «Географічна вісь історії» саме з опису того, що він називає «епохою Колумба». «Коли у віддаленому майбутньому якийсь історик візьметься за дослідження часів, в які ми зараз живемо, і матиме бажання більш коротко їх позначити, як це ми робимо сьогодні у відношенні династій Стародавнього Єгипту, то дуже вірогідно, що останні чотириста років він назве «епохою Колумба» і скаже, що завершилася вона невдовзі після 1900 року. Сьогодні стало прямо-таки загальним місцем говорити про географічні дослідження як про дещо практично завершене» [4, с. 9].

Аналіз подальшого тексту даної роботи дає нам ще дві вказівки на вживання імені Колумба в аналогічному контексті [4, с. 10]. Надалі до цієї теми автор не повертається не тільки в «Географічній вісі історії», але і у «Демократичних ідеалах та реальності», де Колумб згадується двічі [5, с. 65, 90], але виключно як історична постать. У «Круглій Землі та завоюванні миру» ані Колумб, ані назви епох, похідні від його імені, не згадуються взагалі [6].

Чому Г. Маккіндер, ніби, забуває про вихідний пункт своєї концепції? Для нього сама побудована ним модель з кожною роботою все більше стає не стільки прагненням побудувати цілісну картину світового політичного процесу, скільки дати пояснення конкретній політичній ситуації, що складається в світі на момент написання тексту, та розробити рекомендації щодо ефективної глобальної політики в цій ситуації. Сама модель концентричних кіл у світобудові, самі геополітичні епохи стають скоріше дечим обтяжливим, оскільки не співвідносяться з тим, що відбувається в реальній політиці. Як слушно зазначає В. Цимбурський, «в першому своєму світовому сюжеті та його стратегічних висновках Маккіндер не передбачив, за винятком русько-японської війни жодної з епохальних подій наступних 15 років» [3]. В 1943 р. сам Г. Маккіндер щиро визнає, що вже в 1919 р. його вихідний «ярлик» «осьового ареалу» не відповідав міжнародній ситуації [6].

Фактично, сказане вище дозволяє впевнено та обгрунтовано поставити хрест на всій концепції британського вченого як цілісному погляді на геополітичні процеси, розбивши її на окремі складові, кожна з яких виявиться цілком придатною для пояснення геополітики певного обмеженого періоду. Втім, автор тут не може погодитися ані з В. Цимбурським, ані з самим Г. Маккіндером. Принаймні одне точне передбачення вже в першій роботі британського геополітика присутнє і стосується воно саме зміни геополітичних епох. «Віднині ж, у постколумбову епоху, нам доведеться мати справу із замкненою політичною системою, і, цілком можливо, що це буде система глобального масштабу. Будь-який вибух суспільних сил, замість того, щоб розсіятися у оточуючому незвіданому просторі і хаосі варварства, відізнається гучною луною на протилежному боці земної кулі, так що в підсумку руйнуванню піддадуться будь-які слабкі елементи в політичному та економічному організмі Землі» [4, с. 10].

До речі, наведеними тут цитатами, і обмежується поділ Г.Маккіндером історії на епохи. Чіткого розподілу на три епохи з їх детальними характеристиками, який присутній у багатьох підручниках з геополітики, в оригінальних текстах немає. Більше того, «доколумбова епоха» взагалі залишається «фоновим» поняттям, яке не знаходить окремого чіткого трактування.

Але саме прогноз зміни характеру протікання конфліктів в силу завершення однієї епохи та настання іншої виявляється максимально точним. Глобальний масштаб системи передбачає і глобальні конфлікти – фактично, Г.Маккіндер передбачає світові війни. Втім, нажаль, далі цього не йде, доводячи тим самим, що він – більше географ, ніж геополітик. Помилка Г.Маккіндера в тому, що сміливо вказавши на настання нової епохи, він продовжує міряти світ старою міркою. Типовий приклад – проведення паралелей у «Демократичних ідеалах...» між історичними долями Великобританії та США, які обидві пройшли колоніальну, континентальну та острівну стадії розвитку [5, с. 85]. При цьому вчений, не звертає уваги на те, що ці стадії розвитку у даних двох країн припадають на різні геополітичні епохи. Фактично, він ігнорує той самий концепт, який надав йому змогу зробити чи не єдиний достатньо точний прогноз розвитку геополітичної ситуації в світі.

Зміна геополітичної епохи означає зміну тих правил гри, які спрямовують світову політику з невідворотністю, в яку так вірив Г.Маккіндер. Його модель давала вичерпні ретроспективні пояснення історії, виявляючи зони інтенсивного розвитку цивілізації, розташовані у «внутрішньому півмісяці» і відкриті для тиску «розбійників суші» та «розбійників моря». Але він не дає чіткого пояснення, що ж саме змінюється разом із настанням нової епохи. Якщо аналізувати його власні пояснення, дані у «Географічній вісі історії», то здається, що головна відмінність між епохами – ступінь освоєння людиною Земної кулі. Фактично, «постколумбова епоха», як видно з наведеного на початку статті уривка, починається із зникнення на мапі «нічийних» та невідкритих територій. Дж.Кірнс, узагальнюючи на основі текстів Г.Маккіндера риси «постколумбової епохи», наводить саме ті риси, які виходять з даної тези: відсутність земель для завоювання Заходом, закритість світової політичної системи, світовий масштаб політики взагалі, домінування земної сили та створення майбутньої світової імперії [7, с. 146].

Але насправді це не зовсім так. Для того, щоб це довести, звернемося до аналізу центральної категорії всієї концепції Г.Маккіндера – «хартленду». Даючи пояснення своєму баченню «класичного» «хартленду» в 1943 р., він вказує на три складові, які дозволяють визначити його межі: це – найширша рівнина, розташована в низовині; річки даної території не доступні з океану; тут присутня зона пасовищ, яка була здатна протягом тривалого часу створювати умови для високої мобільності кочівників-скотарів [6]. Куди менш відомим є той факт, що у роботі 1919 р. Г.Маккіндер виокремлює «другий» або «південний хартленд», розташований на південь від Сахари. Описуючи його, він так само вказує на

наявність великих річок (Нігер, Замбезі, Конго, Ніл вище порогів), які на практиці не доступні для навігації аналогічно до річок Сибіру, а також – савани, яка виступає аналогом степів «північного хартленду» [5, с. 100-101]. До речі, в підручниках з геополітики дана складова концепції британського вченого переважно не представлена (а подекуди присутня у спотвореному вигляді), доступний же переклад з англійської вказаного тексту включає лише окремі фрагменти і не дає цілісного уявлення про саму ідею «південного хартленду» [8].

Саме наявність двох хартлендів – той розетський камінь, який дозволяє «перекласти» маккіндерівські тексти. «Хартленди» другої та третьої робіт (у першій роботі, власне, і поняття «хартленду» не вживається) у вихідному обґрунтуванні їх меж не суперечать один одному. Їх межі змінюються, але аргументація залишається тією самою. Мова йде про *доступність* територій. І саме тут Г.Маккіндер не може вийти за межі тієї системи уявлень, яка панує у сучасному йому світі. Морський та сухопутний погляди на світ, які він представляє у «Демократичних ідеалах» – це, радше, окремий випадок більш загальної системи закономірностей існування світу, так само як н'ютонівська фізика є окремим випадком ейнштейнівської.

Проблема в тому, що у своїх текстах Г.Маккіндер так чи інакше залишається географом. Описуючи настільки глобальну систему, яку являє собою людська цивілізація, він занадто захоплюється описами природних процесів: плином річок Європи, вітрами Західної Півкулі та мусонами Південно-Східної Азії, степами та саванами, горами та пустелями. Для нього вода – даність, яка не може зникнути – скеля на морському березі, на яку накочуються хвилі людської цивілізації.

І саме тут Г.Маккіндер робить помилку, не бажаючи вийти з площини проблеми. Хоча при цьому він дуже недалеко від того. Британський вчений сам вказує на ті зміни, які несе технічний прогрес для людства, зокрема для ведення війни та мобільності сил хартленду, яку створюють для нього залізниці та повітроплавання [5, с. 140]. Але він не йде далі, не робить загального висновку про те, що саме винаходи та інновації і обумовлюють зміну його геополітичних епох.

Географічні відкриття як такі, насправді, не могли б стати реальністю без численних винаходів, сума яких і дозволила європейцям остаточно «відкрити» Новий Світ та встановити своє панування на більшій частині земної кулі. В 1474 р. П.Тосканеллі створює мапу Атлантичного океану. В 1483 р. в Венеції друкують перші відомі нам таблиці руху Сонця, призначені для потреб навігації, а в 1484 р. португальські моряки починають застосовувати таблиці, розроблені кастильцем А.Закуто, для визначення географічної широти. В 1490 р. нюрнбержець М.Бехайм пристосовує астролябію для визначення широти, а через 2 роки він же починає створювати найстаріший з відомих нам нині глобусів земної кулі. Саме завдяки цим досягненням, а також завдяки вдосконаленню вітрил, які дозволили кораблям маневрувати проти вітру, в 1488 р. Б.Діаш огинає мис Доброї Надії, а Х.Колумб в 1492 р. відкриває Новий Світ. А через рік, із затвердженням

«папського меридіану», який ділить ще не відкритий світ між Іспанією і Португалією, розпочинає існування геополітика у планетарному масштабі.

Здавалося б, тези Г. Маккіндера про географічну обумовленість історичних процесів, про виникнення концентричної структури світу, абсолютно не стикуються із тезою про вирішальну роль винаходів у початку «колумбової епохи». Але в дійсності це не так. Одним з найбільш вірогідних пояснень наукового буму в Європі XV ст. є подія, яка сталася 29 травня 1453 р. – взяття турками-османами Константинополя. В результаті цього візантійські вчені змушені були залишити місто разом із античними рукописами, які і дали вирішальний поштовх для європейської науки [9, с.146]. Таким чином, саме набіг «розбійників суші» дав той самий поштовх, завдяки якому сформувався концентрична структура світу Г. Маккіндера і почалася «колумбова епоха».

Але символом цієї епохи в реальності є зовсім не каравела, не «земне яблуко» Бехайма, і навіть не винаходи Леонардо да Вінчі. Її справжню сутність відображає ухвалення у 1474 р. першого патентного закону, який створював умови для правового захисту винахідників [9, с.148]. Винахід перестає бути справою випадку чи натхнення однієї людини. Він стає товаром, який має реальну цінність не лише для окремо взятого винахідника, але і для всієї цивілізації. Патент стає першим символом «колумбової епохи», оскільки він закріплює не лише право на винаходи, але і право першості на нововідкриті території, право на простір.

До XV ст. геополітики не існувало – тому що політичні процеси не були вкорінені в просторі. В Європі не існувало націй як таких, не існувало кордонів між народами – існували лише кордони між правителями. Фактично, не існувало і поняття простору – без точної мапи воно було дечим абстрактним та несуттєвим, чимось, що існувало відірвано від реальних людей і політики. Разом з простором розмивалися і кордони, яким пізніше такої ваги надавав засновник політичної географії Ф. Ратцель.

Колумбова епоха – епоха, коли людина починає мислити мапою. Б. Андерсон, у своїх «Уявних спільнотах», присвячених проблемам виникнення та розповсюдження націоналізму, цитує тайського вченого Тхонгчая Вінічакула, який, досліджуючи становлення кордонів Сіаму у 1850-1910 рр., доходить висновку, що не просторова реальність передуює мапі, а навпаки. «Мапа була не моделлю тієї реальності, яку вона мала намір представити, а зразком для створення цієї реальності» [10, с.192]. Той самий процес, який розгорнувся в Сіамі в другій половині XX ст., охоплював Європу епохи Відродження.

«Доколумбова епоха» – це епоха мислення своєю ойкуменю, своїм світом, який є самодостатнім і завершеним, хоч і існує поруч з іншими світами. Все, що знаходиться за межами ойкумени – це місце дії для богів та героїв, воно апріорі недоступне для звичайної людини. Більше того, воно взагалі не має принципового значення через свою нездатність передбачувати та системно впливати на процеси всередині даної ойкумени.

«Колумбова епоха» руйнує окремо взяті ойкумени, демонструючи наявність доступного, але не освоєного

світу. «Папський меридіан» – це в чистому вигляді елемент мапи у розумінні, описаному Тхонгчаєм. Він конструює бажану реальність, ділить світ, не зважаючи на народи, які його населяють. І вся ця «епоха» – це епоха конструювання світу, якого ще не існує.

Саме мапа примушує людину мислити простором та відстанями, які і ділять території на доступні та недоступні. І Г. Маккіндер, як представник «колумбової епохи» теж продовжує мислити мапою, не виходячи за межі того світогляду, який вона формує. Не зважаючи на те, що у світі більше не залишається білих плям, людина продовжує мислити мапою. Більше того, її вчать мислити мапою і простором – від Сіаму, де принц Дамронг Ратчанубаб робить географію обов'язковим елементом програми середньої школи, і аж до Німеччини, де К. Хаусхофер робить обов'язковим вивчення геополітики у навчальних закладах за підтримки А. Гітлера. Людину вчать мислити простором, оскільки в реальності лише кордони на мапі єднають її з тими кого вона ніколи не бачила і ніколи не побачить – з тим, що в XIX ст. стає нацією.

Закладений паттерн продовжує домінувати у свідомості навіть тоді, коли на мапі не залишається вільного місця – мапа все-одно продовжує створювати нову реальність – достатньо лише провести на ній нові бажані лінії. Фактично, обидві світові війни витікають із цього способу мислення з настільки невідвратною логікою, що важко зрозуміти, як сам Г. Маккіндер може сподіватися у «Географічній вісі історії» на те, що можновладці зможуть сприйняти утворення нової замкненої системи, і «хоча б часткове розуміння цього факту, відволікаючи державних діячів в усіх частинах світу від територіальної експансії, напевне їх до боротьби за узгоджену творчу діяльність» [4, с. 10].

Саме в межах цієї мапи є місце для макіндерівської кільцевої системи світу із серцевинною землею та зовнішнім півмісяцем, захищеними від прямих ударів одне одного, та внутрішнім півмісяцем, який стає реальною ареною боротьби між сухопутним та морським світами. Фізична доступність території та засоби доставки зброї і військ в цій ситуації мають вирішальне значення для визначення могутності держави. Доступність визначається швидкістю та витратами, необхідними для подолання відстані.

Коли закінчується «колумбова епоха»? Питання це не настільки просте, як це видається Г. Маккіндеру, оскільки інерція свідомості зберігає старі зразки поведінки і після закінчення епохи географічних відкриттів. Автор тут цілком погоджується із Д. Уолтоном, який вказує, що Г. Маккіндер дещо поквавився із завершенням «колумбової епохи» близько 1900 року [2, с. 26-27]. Втім Д. Уолтон веде мову про те що, Г. Маккіндер забуває виділити час на період занепаду, пов'язаний із зміною геополітичної ролі Західної і Центральної Європи. Автор же розглядає даний процес під дещо іншим кутом зору.

Парадоксально, але і у «постколумбової епохи» є свій Константинополь. Так само, як турки-османи в 1453 р. здобули столицю Візантії, так само в 1933 р. нацисти здобувають Берлін. Так само, як за 500 років до того, вирушають разом із вченими у подорож стародавні манускрипти зі сховищ Другого Риму, так

само в XX ст. залишають Центральну Європу провідні вчені у різних галузях знань – від А. Ейнштейн в 1933 р. до К. Поппера в 1938 р.

Якби не те саме просторове мислення, яке охопило Європу у вигляді крайніх проявів націоналізму, чи опинилися б в США майбутні творці атомної зброї італієць Е. Фермі та угорець Л. Сілард, чи переконав би в 1939 р. Ф. Рузвельта лист того ж Л. Сіларда про реальність створення нацистами атомної зброї, якби під ним не стояв підпис А. Ейнштейна?

Так само як ойкумена XV ст. досягла межі свого стискання під впливом «розбійників суші» та «розбійників моря», так само світ XX ст. сягнув межі свого розширення у відомому йому варіанті. І відбувся вибух. Але не лише той вибух, про який пише Г. Маккіндер, не лише «вибух снаряду в закритому просторі» [4, с. 10]. Відбувся і науковий вибух, який ми можемо спостерігати таким чином вже вдруге при зміні геополітичної епохи. А, отже, ми одержуємо підтвердження того, що зміна геополітичних епох передбачає наукові прориви. Більше того, ці прориви передбачають зміну способу мислення.

Чи розуміє Г. Маккіндер, що світ змінився? Інтуїтивно – так, хоча і не визнає цього в повній мірі. Символічно, що у «Демократичних ідеалах», щедро оздоблених мапами та схемами, зображуючи хартленд, він застосовує фізичну мапу світу [5, с. 102, 105], але описуючи реальний стан справ у Європі після першої світової війни, ілюструючи полосу держав, покликаних відділити Німеччину від Росії, він забуває про елементи рельєфу [3, с. 198]. Його мапа стає пласкою. Більше того, він сам визнає, що кордони між цими новоствореними державами залишають ще багато невіршених запитань.

Так само не може він визначити і чіткі межі хартленду. Особливо це показово на прикладі його кордонів в районі Чорного моря та Малої Азії, де кордон хартленду може проходити уздовж північного узбережжя Чорного та Азовського морів, якщо середземноморська морська сила увійде до акваторій цих морів, а може досягнути Адріатичного та Мармурового морів, відрізати від моря більшу частину Малої Азії [5, с. 132].

І саме тут Г. Маккіндер випускає ключовий момент зміни геополітичної епохи. Він не відчуває, що змінюється саме розуміння цього досягнення – саме розуміння геополітичної доступності території. Звісно, він не може із 1919 р. передбачити створення ядерної зброї, але технологічний прорив, який міг би навести його на потрібну думку стався набагато раніше – спочатку на нетривалий період у 1858 р., а потім більш успішно у 1866 р. через Атлантичний океан було прокладено телеграфний кабель. Залізниця, яким стільки уваги приділяє Г. Маккіндер, не змінюють характер доступності територій, а лише збільшують швидкість досягнення необхідних точок. Все одно, мова йде про доступність територій для людини. Телеграф та інші досягнення технічного прогресу виключають людину із переліку обов'язкових елементів, на основі яких будується розуміння доступності території. Людина, яка була основною рушійною силою «колумбової епохи», змінює своє геополітичне значення. Її фізичне розташування на мапі більше не має значення, а отже і сама мапа

більше не формує свідомість – вона стає анахронізмом. Мислення мапою заважає пристосовуватися до нового світу.

Остаточо розбивають паттерн мислення «колумбової епохи» винайдення та застосування ядерної зброї та запуск штучного супутника Землі у 1957 р. Радянським Союзом. Мислення мапою відходить в минуле із вражаючою швидкістю. В 1945 р. переможці практично не приєднують до своїх володінь території переможених у порівнянні з попередніми військовими конфліктами. Більше того, в 1946 р. Філіппіни стають незалежними від США, а надалі розгортається деколонізація в різних частинах світу. Боротьба за фізичний контроль над простором поступово відходить у минуле, оскільки він стає обтяжливим і непотрібним. Пустелі Азії та Африки, гірські хребти та північний льодовий щит хартленду не мають жодного значення для міжконтинентальних балістичних ракет, а потім – для супутників і нових засобів комунікації, які вони роблять можливими. Саме ця нова доступність і визначає «постколумбову епоху», робить її дечим якісно новим, порівняно із попередніми періодами історії людства.

Чи вмирає геополітика разом із настанням нової епохи? Цілком очевидно, що ні. І причина цього у все тій же інерції мислення. Ми не випадково згадуємо в даному тексті приклад Сіаму, який засвоює мислення мапою лише в другій половині XIX ст. Його доля не поодинокі, а тому в світі складається ситуація, коли геополітичні епохи ніби накладаються одна на одну: одні країни вже готові мислити в масштабах планети як єдиного організму, а інші лише тільки освоїли мислення мапою. Це ті самі «лексус» і «оливкове дерево» Т. Фрідмена [11] – кращого протиставлення двох ніби і не порівнюваних речей годі й шукати. Тому сучасна геополітика в дійсності досліджує саме цей конфлікт, а не конфлікт Моря та Суші, Півночі та Півдня, Заходу та Сходу чи окремих цивілізацій.

Висновки. Таким чином, ми, нарешті, можемо зробити висновок щодо характеру макіндерівських геополітичних епох. «Доколумбова епоха» – епоха невеликих ойкумен, для мешканців яких зовнішній світ принципово недоступний – це сцена для богів та героїв. «Колумбова епоха» – епоха людини, коли доступність територій визначається її здатністю фізично досягти їх. І, нарешті, «постколумбова епоха» – час, коли людина зникає як геополітичний фактор. А разом з ним зникає і саме питання фізичної доступності території. Зникає мапа, а разом з нею починають розчинятися традиційні об'єкти, які формували вигляд цієї мапи – як реальні (держави), так і уявні (хартленди, півмісяці і т.д.).

Втім процес зміни епох не відбувається так швидко і одночасно в масштабах усього світу, як це доводить Г. Маккіндер. Цей процес складається із декількох фаз, які передбачають вичерпання балансуємого механізму попередньої епохи, що стимулює науковий прогрес до винайдення нових засобів комунікації та доступу до територій. При цьому зміни паттернів мислення відстають від цих інновацій, що породжує протистояння та конфлікти між країнами-носіями різних паттернів.

З точки зору геополітики як науки завдання щодо дослідження названих епох також різняться. В

«доколумбову епоху» мова йде про дослідження формування окремих ойкумен у певних просторових ареалах, у «колумбову» – про контроль над простором у світовому масштабі. Конструкція ж «постколумбової епохи» у тому вигляді, у якому вона представлена вище, дозволяє обґрунтувати модель геополітичних

протистоянь у XXI ст.: протистояння між країнами, орієнтованими на безпосередній контроль над простором; між країнами, не орієнтованими на безпосередній контроль над простором; та між країнами, які є носіями цих двох протилежних моделей поведінки на світовій політичній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Blouet B. Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West / B. Blouet. – New York : Routledge, 2005. – 177 p.
2. Walton D. Geopolitics and the Great Powers in the 21st Century: Multipolarity and the Revolution in Strategic Perspective / D. Walton. – New York : Routledge, 2007. – 160 p.
3. Цымбурский В. Хэлфорд Макиндер: трилогия хартленда и призвание геополитика [Електронний ресурс] / В. Цымбурский. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/authors/cimbursky/?library=2465>.
4. Классика геополитики, XX век: Сб. / Сост. К. Королев. – М. : ООО «Издательство ЛСТ», 2003. – 731 с.
5. Mackinder H. J. Democratic ideals and reality; a study in the politics of reconstruction / H. J. Mackinder. – New York, N. Holt and Company, 1919. – 266 p.
6. Маккиндер Х. Дж. Круглая Земля и обретение мира (перевод и комментарии Вадима Цымбурского) [Электронный ресурс] / Х. Дж. Маккиндер // Космополис. – № 2 (16). – Режим доступа : <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=357>.
7. Kearns G. Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder / G. Kearns. – Oxford, OUP Oxford, 2009. – 344 p.
8. Маккиндер Х. Дж. Демократические идеалы и реальность / Х. Дж. Маккиндер // Полис. 2011. – № 2. – С. 134–144.
9. Bunch V. The history of science and technology / V. Bunch, A. Hellemans. – Boston, New York, Houghton Mifflin Company, 2004. – 776 p.
10. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2001. – 288 с.
11. Фридмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Т. Фридмен. – Львів. – 2002. – 626 с.

Рецензенти: Славко Т. О., к.політ.н, доцент;
Простова О. І., к.політ.н.

© Чупрін Р. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.04.2013 р.

ЧУПРІН Роман В'ячеславович – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів: геополітика, виборчі системи держав світу.